

2025 m. rugsėjo 4 d. | Tarptautinė konferencija „Teismų praktikos vienodinimas: formos ir iššūkiai“

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pirmininkės doc. dr. Danguolės Bublienės kalba

Gerbiamieji konferencijos dalyviai,

2025-ieji žymi trisdešimt penkerius nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo metus, suteikusius jai, jos žmonėms naujų išbandymų, neįkainojamos patirties ir visokeriopai plačią pažangą. Vienas iš svarbiausių mūsų valstybės šio laikotarpio pasiekimų – bendrosios kompetencijos teismų sistemą vainikuojantis Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, kuris, įvykdžius teismų reformą, nuo 1995 m. sausio 1 d. įgijo kokybiškai naują kompetenciją, tapo tikru kasaciniu teismu, formuojančiu vienodą teismų praktiką aiškinant ir taikant teisę. Būtent toks kasacinio teismo statusas ir paskirtis visose demokratijose simbolizuoja ir yra orientuoti į aukščiausią teisės suvokimo standartą, jo puoselėjimą ir plėtrą.

Kaip žinoma, statuso įteisinimas įstatymu dar nereiškė tikrosios kokybės. Tai – tik startas. Turiningai veikti prireikia ne vieno dešimtmečio. Kai kuriais Vakarų teisės mokslininkų vertinimais, pokomunistinės Europos valstybės teismų praktikos vienodinimo atžvilgiu buvo „toli praeityje, ten, kur Vakarų šalys buvo maždaug prieš 50 metų“. Tad iš mūsų, ypač vykstant Lietuvos integracijai į Europą, buvo tikimasi vos per kelerius metus padaryti tai, ką Vakarų valstybės kūrė dešimtmečiais. Šiandien ir mes skaičiuojame dešimtmečius, tiesa, kuklesnius. Ko jie verti, kokią matome perspektyvą siekdami kuo didesnės teismų praktikos vienovės?

Jau šių metų pradžioje šie klausimai, tarp kitų, buvo paliesti įžangą 1995 metais reformuotos teismų sistemos jubiliejiniams renginiams davusioje sausio 24 dienos konferencijoje apeliacinės instancijos teismų įsteigimo trisdešimtmečiui paminėti. Mūsų forumas skirtas giliai pažvelgti į teismų praktikos vienodinimą, kuris sparčiai tampa vis didesniu iššūkiu dėl daugelio veiksnių. Apie šiuos veiksnius, įrankius jiems valdyti šiandien ir bus kalbama. Todėl pirmiausia dėkoju visiems pranešėjams. Vien Jūsų profesinis autoritetas konferencijai suteikia išskirtinio solidumo ir patvirtina temos aktualumą ne tik Lietuvai, bet ir kitoms valstybėms. Juk ši tema pastaruoju metu neišnyksta iš paties aukščiausio lygio susitikimų darbotvarkių. Praėjusių metų spalį apie tai plačiai kalbėta ES aukščiausiųjų teismų pirmininkų tinklo (Tinklo) kolokviume analizuojant Europos teisės įtaką aukščiausiesiems teismams, kasmetiniame Baltijos aukščiausiųjų teismų susitikime aptariant praktikos vienodinimo veiksmingumą, tai svarstėme šiais metais Tinklo ir Teisingumo Teismo bei Europos Žmogaus Teisių Teismo, taip pat

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo ir Europos Sąjungos Teisingumo Teismo teisėjų susitikime, dar laukia Baltijos – Šiaurės valstybių forumo dėmesys šiai problemai. Gerai, kad klausimas įgyja tam tikrą sesijinį formatą, leidžiantį vis platesnes ir gilesnes išvalgas lyginant mūsų patirtis, išgryninant geriausias. Jos tampa stimulu ir suteikia drąsos pokyčiams.

Pagal Konstituciją (oficialiąją konstitucinę doktriną), precedentinėje Lietuvoje teismų praktikos vienodinimas yra ne tik Lietuvos Aukščiausiojo Teismo, bet ir žemesniųjų teismų užduotis. Todėl ši konferencija reikšminga ir aktuali visiems teismams. Vis dėlto neabejotinai didžiausia atsakomybė čia tenka Aukščiausiajam Teismui. Jo konstitucinė priedermė – užtikrinti vertikalųjį, t. y. plačiausią, bendrosios kompetencijos teismų praktikos (teisės aiškinimo ir taikymo) vienodinimą. Todėl Aukščiausiojo Teismo nutartys tampa vienu svarbiausių teisės šaltinių, vienodinančių teismų praktiką ir plėtojančių teisę.

Jau kurį laiką visame pasaulyje matoma civilinės ir bendrosios teisės sistemų konvergencija – civilinės teisės šalyse didėja teismų praktikos reikšmė, o bendrosios teisės šalyse liberalizuojama precedento doktrina. Ši tendencija neaplenkė ir Lietuvos. Lietuva jau nebetelpa į dvejopas „bendrosios ir civilinės“ teisės sistemų klasifikacijas. Nors mūsų materialioji ir proceso teisė yra tvirtai išsisknijusios civilinės teisės tradicijoje, pastarųjų 20 metų pokyčiai, pradedant 2006-aisiais, rodo aiškų teismo precedento vaidmens stiprėjimą.

2006 m. kovo 28 d. su Konstitucinio Teismo nutarimo paskelbimu atsidūrėme precedento valstybėje. Šis Konstitucinio Teismo nutarimas, kaip nurodo ir buvęs Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pirmininkas, profesorius, ESTT generalinis advokatas Rimvydas Norkus, buvo reikšmingiausias žingsnis, privertęs Lietuvos teismus, o ypač Lietuvos Aukščiausiąjį Teismą, rimtai žvelgti į teismų praktikos vienodinimo funkciją.

Tačiau šiandien, praėjus beveik 20 metų po Konstitucinio Teismo nutarimo, vis klausiamo, ar tikrai jau suformavome teismo precedento kultūrą, atspindinčią precedento turinį ir prigimtį bendrosios teisinės sistemos valstybėse, o gal turime lygiuotis į „Europos teisės įkvėptą kontinentinės teisės precedentą“, jo specifiką (apie tai ir Europos teisės poveikį keičiant jurisprudencijos sampratą 2024 m. spalį ES aukščiausiųjų teismų pirmininkų tinklo kolokviуме kalbėjo Prancūzijos kasacinio teismo pirmasis prezidentas Christophe’as Soulard’as). Ieškome atsakymų ir į kitus klausimus: ar visi teismo sprendimai turi precedento vertę ir reikšmę, ar tinkamai pakeitėme savo sprendimų rašymo, ypač argumentavimo, techniką, ar pakankamai diskutuojame universitetuose, kas yra precedentas, kokie jo požymiai,

kaip nustatyti bylų tapatumą ar esmingą panašumą, kaip atskirti, kurie fakto klausimai reikšmingi vienam precedentui atskirti nuo kito? Ar apskritai teismo precedento sąvoka savo turiniu ir padariniais tapo mūsų teisės tradicijos dalimi?

Paradoksalu ir tai, kad teisiniame reguliavime terminas „precedentas“ kaip teisės šaltinis neegzistuoja. Kolega Gintaras Kryževičius jau 2010 metų spalį vienoje iš tarptautinių konferencijų kalbėjo apie Lietuvos įstatymų leidėjo ketinimus gilinti precedento teorijos perėmimą (diegimą) pirmiausia pakeičiant atitinkamus įstatymus – Teismų įstatymą, proceso įstatymus. Tačiau iki šiol nei Civilinio proceso kodekse, nei Baudžiamojo proceso kodekse, nei Teismų įstatyme nėra vartojama precedento sąvoka, o tik teismų praktikos, nors Teismų įstatymas akivaizdžiai buvo specifiškai keičiamas po Konstitucinio Teismo nutarimo, kodeksai taip pat buvo keičiami.

Teismų įstatymas nustato, kad į Aukščiausiojo Teismo nutartyse esančius teisės taikymo išaiškinimus „atsižvelgia“ visi, kurie taiko tą išaiškintą teisę, o Aukščiausiojo Teismo nutarties turinį apibrėžianti Civilinio proceso kodekso norma (361 straipsnio 4 dalis) nurodo, kad nutartyje turi būti suformuluota aktuali teismų praktikai teisės taikymo ir aiškinimo nagrinėjamoje byloje taisyklė. Tad ką reikia, pvz., teismams „atsižvelgti“ – „privaloma vadovautis“ (taip priimta dabar) ar „privaloma žinoti tokius išaiškinimus, juos deklaruoti sprendimuose, tačiau nebūtinai jais vadovautis argumentuotai nurodant, kodėl nesivadovaujama, ir taip skatinant Aukščiausiąjį Teismą dar kartą, tikėtina, platesne sudėtimi, analizuoti problemą?“ Ar precedentinę reikšmę turi tik Aukščiausiojo Teismo kasacinės nutartys, o gal, pvz., ir atrankos kolegijos nutartys, o gal precedentinę reikšmę turi tik tos nutartys, kuriose suformuluota teisės aiškinimo ir taikymo taisyklė? Ar teisės aiškinimo taisyklė turi būti suformuluota kiekvienoje kasacinėje byloje, ar bent jau didžiojoje daugumoje jų, jei jau egzistuoja atranka, kuri suponuoja, kad atrenkamos tik kasacijos vertos bylos? Ar teisės aiškinimo taisyklė turi (gali) būti abstrakti ar atitinkamai susieta su faktinėmis aplinkybėmis, kurios aiškiai atspindėtos pačioje toje taisyklėje, o nėra „išskaitomos“ iš viso nutarties teksto? Ar šiandien galima teigti, kad tiek apylinkių, tiek apygardų teismų lygmeniu veikia horizontalusis precedento efektas? Gal, kaip vienoje konferencijoje sakė profesorė, Konstitucinio Teismo teisėja Giedrė Lastauskienė, nepaisant situacijos *de jure*, kol kas *de facto* galima kalbėti tik apie teismų praktiką kaip teisės šaltinį ir jos reikšmę?

Tuo klausimai nesibaigia. Tęsiu: ar turime pakankamai įrankių, įgalinančių sekti apylinkių, apygardų teismų praktiką ir nuo jos nenukrypti ne tik kiekvieno teismo viduje, bet ir tarp

teismų, pvz., apygardų (ar Lietuvos apeliacinis teismas, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pajėgūs bent kiek užtikrinti, kad mūsų valstybėje nebūtų penkių apygardų teisingumo?). Ar pagrįstai leidžiame sau kelti klausimus apie teisėjo (teismo) nepriklausomumo pažeidimą, kai teismų praktikos (jos vienodinimo) klausimai diskutuojami vidiniuose teisėjų pasitarimuose? Ar turi teisę gyvuoti kolegos Kauno apygardos teismo pirmininko Mariaus Bartninko konferencijoje iškeltas klausimas: ar vienoda teismų praktika yra absoliuti vertybė, ar turi teisę žemesnės instancijos teismas nesivadovauti Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika, kurią jis (t. y. žemesnės instancijos teismas) laiko ydinga, ar nėra teisėjo nepriklausomumo pažeidimas įpareigojimas žemesnės instancijos teismui priimti sprendimą remiantis teismų praktika, kuriai pritaria dauguma? Taigi, kaip vertinti vienodą teisės aiškinimą ir teisėjo nepriklausomumą – kaip šios dvi kategorijos koreliuoja, kokios tai – prieštaraujančios ar konverguojančios (turinčios bendrų taškų, susisiejančios) – sąvokos.

Keldama visus šiuos klausimus noriu tikėti, kad esame brandi valstybė, kurioje suvokiama, kad privalu kalbėti apie kiekvieną trikdį, nesklandumą ar trūkumą, kad kiekvieno valstybės sektoriaus tobulinimas, kiek tai įmanoma, yra būtina mūsų gyvenimo kokybinio vystymosi prielaida. Be to, suprantu ir tai, kad kiekvienam pokyčiui reikia laiko, kad pasikeistų požiūris, reikia konstruktyvių diskusijų. Todėl norisi paraginti tiek akademinę bendruomenę, tiek praktikus kelti šiuos klausimus ir ieškoti atsakymų, atrasti savo identitetą ne tik teisės plėtotės, tobulėjimo tikslais, bet ir ieškant geresnių praktinių sprendimų, kurių laukia visa visuomenė, kuriuos surasti ir pasiūlyti yra visų mūsų teisininkų pareiga.

Apibendrinsiu nors ir tapusiu šablonu, bet esmingu teiginiu: vienoda teismų praktika yra ne tik teisinės valstybės požymis, bet ir visuomenės lūkestis dėl teisinio tikrumo, stabilumo, nuspėjamumo; tai – ir nešališkumo garantija. Sakoma, kad vieningumas teisėje kuria pasitikėjimą gyvenime, o teisė be vienodo taikymo tampa prielaida neteisybei.

Dar kartą dėkoju visiems pranešėjams, visiems konferencijos dalyviams ir viliuosi, kad išklause pranešimų visi dalyvausime diskusijose.